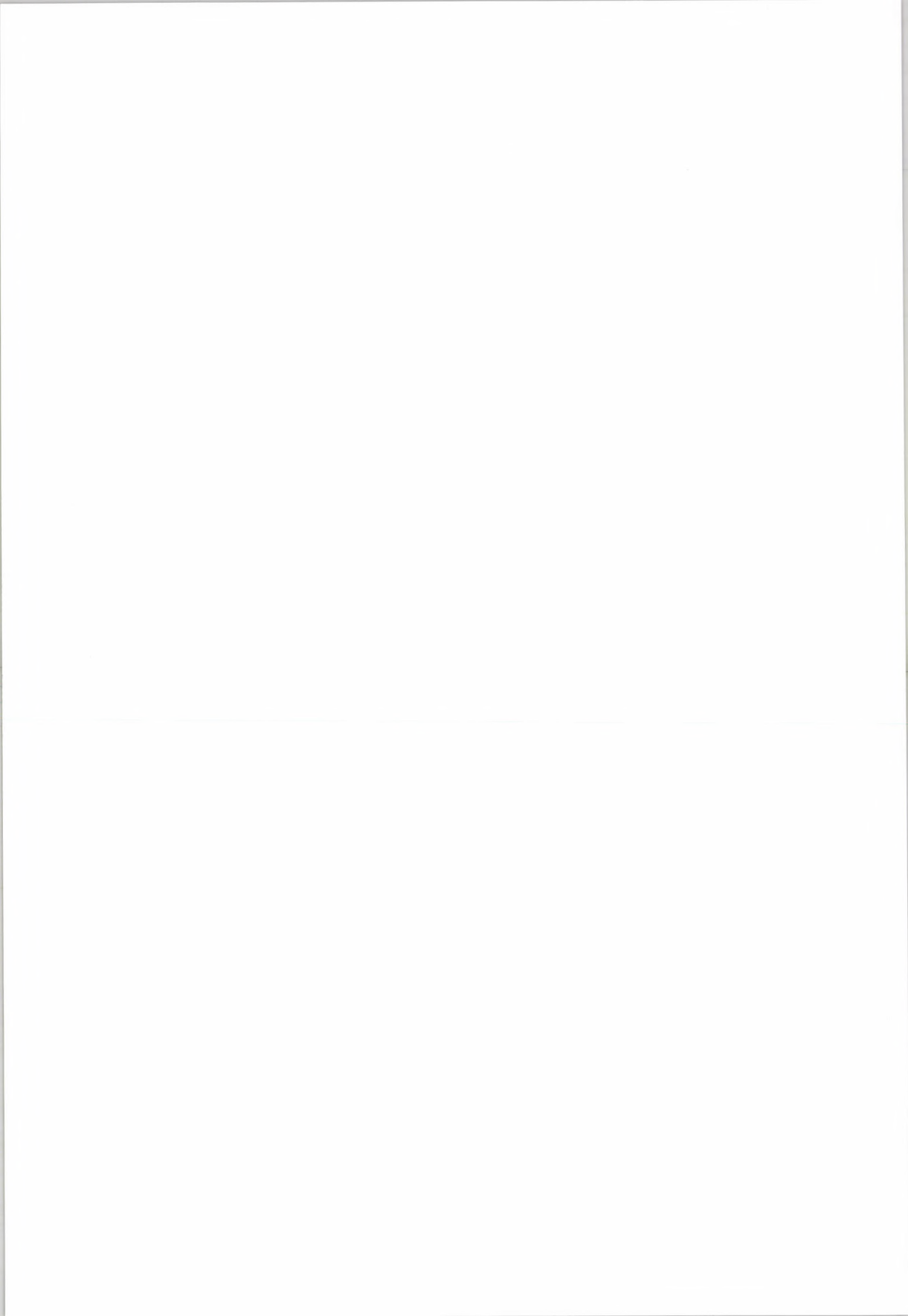

NÉPZENE, NÉPTÁNC

PAKSA KATALIN

A „Kállai kettős” dallamai a néphagyományban és a színpadon*

Kodály Zoltán *Kállai kettős* című műve a magyar zeneművészet egyik legnépszerűbb, legtöbbet játszott darabja. A zenekari kísérettel ellátott vegyeskari kompozíciót a szerző a Magyar Állami Népi Együttesnek ajánlotta, mely 1951-ben, a megalakulását követő első fellépése alkalmával mutatta be a budapesti Operaházban a moszkvai Mojszejev együttesel közös műsorban.¹ A bemutatóra a szovjet felszabadítás állami ünnepén, április 4-én került sor, a hozzá kapcsolódó tánc koreográfiáját az együttes művészeti vezetője, a Kossuth-díjas Rábai Miklós készítette (*1., 2. kép*).² A mű teljességgel megfelelt a korabeli kultúrpolitika nép-nemzeti reprezentációs igényének; a szovjet mintára megszervezett *Zeneművészek Szövetségének* plénuma a legnagyobb elismeréssel fogadta, mint amely annak követendő példája: „hogyan kell közeledni a néphez, mit és hogyan kell kiemelni belőle [...]”.³ 1952-ben Kodály másodsor kapta meg a legmagasabb állami kitüntetést, a Kossuth-díjat a *Magyar Népzene Tára* sorozat első kötetének megjelentetéséért és „a »Kállai kettős« című, a magyar népzene feldolgozásában példamutatóan művészi szerzeményéért”.⁴ Mindezek a történések, mai megítélés szerint akár árnyékként is vetülhetnének Kodály művére. Napjainkban, az államszocializmus összeomlása után szinte alig tudjuk megérteni az 1950-es évek politikai vezetésének kétszínűségét, azt, hogy „miközben a zeneszerző sorra »ellenségként« jelent meg a belső használatra szánt feljegyzésekben, addig a nyilvánosság előtt személyét és megnyilatkozásait öngazolásként igyekeztek felhasználni.”⁵ Ha Kodály

* 2007-ben, Kodály Zoltán születésének 125. évfordulójára rendezett budapesti nemzetközi konferencián elhangzott előadás írott verziója.

¹ Breuer János, *Kodály-kalauz* (Budapest: Zeneműkiadó, 1982), 262.

² Rábai Miklós, *Kállai kettős* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1959), 5–40.

³ Breuer, *Kodály-kalauz*, 269.

⁴ Akadémiai értesítő 1952, 117. Szalay Olga, *Kodály, a népzeneutató és tudományos műhelye* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004), 291.

⁵ Péteri Lóránt, „Kodály az államszocializmusban”, in *Kodály Zoltán és tanítványai. A hagyomány és a hagyományozódás két nemzedék életművében*, szerk. Berlász Melinda (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2007), 102.

műve csupán egy hazug kor immár letűnt ideológiájának köszönhetette volna létét, sok más „alkotáshoz” hasonlóan régen kihullott volna a köztudatból. A *Kállai kettős* mintegy hatvan éves pályafutása azonban igazi sikertörténet bel- és külföldön. Az átütő erejű mű belső szabadságból született szuverén kompozíció, amely egyúttal mélyen gyökerezik a magyar közösségi hagyományban.

Miként alcímében jelzi, a művet Kodály „eredeti népdalok után” írta, vagyis – mint olyan sok más esetben – témáit a zenefolklórból vette. Magyarországon a zenefolklór a legalacsonyabb társadalmi rétegek műveltsége volt, amelyről a felsőbb körök évszázadokig alig vettek tudomást. A *Kállai kettős* dalai azonban nem Kodály művében kerültek először a magasabb közönség elé: dalainak történeti forrásokkal dokumentálható múltjában különféle színpadi megszólalások, színpadra állítások nyomaira bukkanunk. Tanulmányomban Kodály Zoltán kórusművének népzenei forrásait kettős nézőpontból, a színpaddal való kapcsolataikban és népzenei környezetükben együttesen vizsgálom. A feldolgozott dallamok azonosítását kollégáimmal együtt már korábban elvégeztük.⁶

A kállai kettős nevű párostánc a Szabolcs megyei Nagykállóhoz, a vármegye egykori székvárosához kötődik. Írásos források már a 17. századtól említik a nevét, tartalmáról azonban nem szólnak.⁷ Az első részletes ismertetések és kották, valamint a későbbi helyszíni gyűjtések már egy feltehetően a 19. század végén készült rekonstrukcióról tudósítanak, amely terjengőségével, a népies műtánc szellemében alkotott motívumaival és merev előadásával elüt a vidékre jellemző, gazdag táncgyománnytól.⁸ Mivel ennek kísérőzenéje kötött volt, Kodálynak a feldolgozás során nem kellett a dalokat összeválogatnia, mint például az egy-egy táj vagy egyetlen falu dalaira épülő *Mátrai képek* vagy a *Karádi nóták* című kórusművei esetében.

A zeneszerző és a kállai kettős kapcsolata 1926-ban kezdődött. Kodály november hatodikán Nyíregyházán tartott előadást a székely népzeneéről, és maga kísérte zongorán Basilides Mária operaénekesnőt, aki a *Magyar népzene* ciklusából énekelt darabokat.⁹ Programját másnap a közeli Nagykállóban folytatta, ahol a helyi lelkes, Görömbei Péter vendégeként megtekintette a híres produkciót, és beszélgetett a zenészekkel és a táncosokkal. Az előadás annyira megnyerte a tetszését, hogy kijelentette: „filmre kell venni, be kell mutatni Pesten az Urániában. Mindent meg kell tennünk, hogy a magyar kincs el ne kallódjék. Terjesszük, elevenítsük fel széles körben a kállai kettőt.”¹⁰ Ekkor tehát még nem gondolt arra, hogy a terjesztésben – művészi feldolgozás formájában – éppen ő maga teszi majd meg a döntő lépést. Kodály látogatását ugyan csoportképen is megörökítették (*3. kép*), a táncról azon-

⁶ Bereczky János–Domokos Mária–Olsvai Imre–Paksa Katalin–Szalay Olga, *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984), 530–537.

⁷ Réthei Prikkel Marián, *A magyarság táncai* (Budapest: Studium, 1924), 101–102.

⁸ *Magyar Néprajzi Lexikon*, főszerk. Ortutay Gyula (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), vol. 2, 726.

⁹ Breuer, *Kodály-kalauz*, 263.

¹⁰ Téger Béla tudósítása a *Nyírvidék* Szabolcs megyei napilap 1926. nov. 12. számában.

ban csak jóval később, 1955-ben készült olyan mozgófilm, amellyel párhuzamosan a kísérőzenét is magnetofonszalagra rögzítették.¹¹

A dallamokat Kodály 1928. júniusában vette fonográfra Nagykállóban, Balázs Ferenc prímás és háromtagú zenekarának játékát, valamint Toka Károly és id. Torma Károly énekét.¹² A gyűjtésre alaposan felkészült: ismerte Farkas Lajosnak az *Ethnographiában* 1895-ben publikált tanulmányát a kállai kettősről,¹³ és így alkalma nyílt a 19. század végi leírás, valamint az eleven hagyomány összehasonlítására. Ezt olvashatjuk ki rendhagyó módon készített lejegyzéseiből, melyeken a 19. századi kották egyvonalas *g*-re transzponált másolataira írta rá az általa hallott változatokat, így mintegy egymásra kopírozta a 33 évnyi különbséggel rögzített dallamokat.¹⁴

Farkas Lajos, akinek kiváló tanulmányát és jó minőségű kottáit Kodály ilyen becsben tartotta, 1890 és 1895 között a nagykállói református egyház segédlelkésze és a helyi dalárda vezetője volt. Az 1926-os Kodály-látogatás házigazdjaként már említett Görömbei Péter református lelkész biztatására látott hozzá annak idején a kállai kettőssel kapcsolatos adatok összegyűjtéséhez, aminek eredményeit először a Szabolcs megyei *Nyírvidék* című napilapban, majd átdolgozott formában a tudományos rangú *Ethnographiában* jelentette meg. Farkas Lajos annak a „világhírű magyar speciesnek” megörökítését tűzte ki célul, amelyet egy megelőző nemzedék „a maga gyakori összejövetelein, két-három napig tartó lakodalmain, csaknem minden alkalommal eljárt [...]”. A hagyomány azonban halványulni kezdett, ezért megszervezték a felújítását: „[...] egypár ügybuzgó agitátor kezdeményezésére a »kállai kettős« iránt egész Kállóban csodálatos érdeklődés támadt. Őszfűrtű roskatag öregek s viruló ifjak és hajadonok seregestül tódultak a ref. főiskola helyiségébe, amazok, hogy tanítsák, emezek, hogy tanulják s azután a rendezendő »polgár-bálon« be is mutassák.” – ami 1895. március 15-én meg is történt.¹⁵ Úgy tűnik, ez az esemény fordulópont volt a kállai kettős történetében, hiszen a hagyományos alkalmakhoz, lakodalomhoz kötött használatból kiszorulva ekkor – az 1848-as forradalom és szabadságharc nemzeti ünnepén – kapott új funkciót, s a lokálpatrióta közösségi öntudat polgári keretek közé illeszkedő kifejezése lett. A szerepváltást nagyban segítette a református egyházi vezetők támogatása és tekintélye. Az említett alkalomról szóló beszámoló szerint a táncosok közül a legszebben Toka Károly városi tanácsos járta,¹⁶ aki

¹¹ MTA Ft 260. Gyűjtők Bacskai Katalin, Martin György, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Vargyas Lajos.

¹² Kodály-F 487–493.

¹³ A kállai kettőst erre alapozva ismertette Réthei Prikkel 1924-ben. Könyvében a dalokat Herboly Géza zongorakísérettel közölte.

¹⁴ Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai, 530, 532, 534.

¹⁵ Farkas Lajos „A kállai kettős” című cikke a *Nyírvidék* 1895. március 10-i számában. Idézi Nyárády Mihály, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, *Szabolcs-Szatmári Szemle* 3 (1969), 24.

¹⁶ Nyárády, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 33. A családi hagyományt fia, Toka Menyhért is folytatta, ő a 8–9. kép egyik táncosa.

kesőbb Kodálynak fonográfba énekelte a dalokat.¹⁷ Toka köztisztelőben álló, jó-módú gazdaember volt, aki választás útján került a tanult hivatalnokok közé,¹⁸ és mintegy „népi bíróként” működött a hivatal mellett. Ő a bemutatók egyik kulcs-embere: 1922-ben a nagykállói gazdálkodó ifjak szüreti mulatságára, 1923-ban március 15-i ünnepségre tanította be a táncot.¹⁹ Az 1924. április 5-i, Pannónia vendéglőben tartott előadás főrendezője Görömbei Péter református lelkész volt, a betanító Szabó Antal, a református egyházi iskola tanítója, aki Farkas Lajoshoz hasonlóan egyfajta gyűjtői tevékenységet végzett a kállai kettős helyi hagyományával kapcsolatban.²⁰ A református harangalap céljára rendezett műsoros est programja – szavalatok, énekszámok, élőképek után – ezzel zárult. „Mikor a függöny felgördült, ott állt előttünk az öt táncospár, festők ecsetjére méltó délceg legények és a magyar föld pompás virágai, gyönyörű leányok, mind színes, hatásos magyar viseletben [...] Előbb a lassan, majd a frissen táncolt figurák következtek s a táncosok mindenike tűzzel, csinnal, lelket gyönyörködtetően táncolt.” A végén „ujjongó lelkesedés tapsa viharzott fel, a táncot többször is meg kellett újrázni [...]”.²¹ A rendezvényre néprajzi szakembereket is meghívtak a fővárosból, ott volt többek között Györffy István és Ébner [Gönyei] Sándor.

1931-től már az ország széles nyilvánossága is gyönyörködhetett a nagykállóiak híres produkciójában az augusztus 20-i budapesti ünnepségen, ahol parasztcsoportok léptek föl az úgynevezett „Gyöngyösbokréta” mozgalom szervezésében.²² A kállai kettős betanítója, Szabó Antal (majd Nagy Károly) és a mozgalom intézője, Paulini Béla újságíró tanácsai nyomot hagytak a produkción. Az első dal szövegét további négy versszakkal kiegészítették,²³ a táncot még inkább egységesítették, és az öltözéket Paulini kérésére megkísérelték hagyományosabbá, régiesebbé tenni.²⁴

¹⁷ „Hidegen fújdogál a szél” és „Kincsem, komámasszony”: *A Magyar Népzene Tára. MNT XII. Népdaltípusok 7*, szerk. Paksa Katalin (Budapest: Balassi Kiadó, 2011), no. 510. és *MNT X. Népdaltípusok 5*, szerk. uő. (Budapest: Balassi Kiadó, 1997), no. 453. (variánsuk: 1., 9. kotta). A „Jó bort árul Sirjainé” kezdetű dalt Torma Károly énekelte (5. kotta).

¹⁸ Ratkó Lujza szíves közlése, amiért ezen a helyen mondok köszönetet.

¹⁹ Nyárády, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 30, 34.

²⁰ A *Nyírvidék* 1924. február 2-i számában jelent meg „Harminc év előtti felvilágosítások a kállai hóhérről, kállai egyesről és a kállai kettősről” című írása. Ismerteti Nyárády „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 31–32.

²¹ N. N. „A »kállai kettős« felújítása Nagyállóban”, *Ethnographia* 34/35 (1923/24), 118. [In *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény I*, szerk. Karácsony Zoltán (Budapest: Gondolat Kiadó–Európai Folklor Intézet, 2004), 53–54.]

²² Volly István, „A Gyöngyösbokréta indulása”, in *Táncstudományi tanulmányok 1976–77*, szerk. Kaposi Edit–Pesovár Ernő (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1977), 343–368. A mozgalom keretében parasztcsoportok tánc, ének- és játékbemutatóit rendezték meg 1931–1944 között. A bemutatóknak jelentős szerepük volt a néphagyomány életbentartásában, de annak megmerevítésében is.

²³ „Ugyan, mondd meg...”, „Sem kötője, sem szoknyája...”, „Ne gyúnyolódj olyan hetykén...” „Megbocsátok, kedves rózsám...” (1. kotta 4., 8–10. versszak.) Nyárády, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 45–48; Harsányi Gézáne, *Nagykálló muzsikája* (Kézirat az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályának kéziratárában, 2004), 25.

²⁴ Nyárády, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 38–39.

A nagy tetszésre való tekintettel 1931 és 1942 között szinte minden évben előadták Budapesten.²⁵ 1939-ben még egy játékfilmben, az *Ítélt a Balaton* című darab szüreti jelenetébe is bekerül.²⁶

A világháború megszakította az előadások sorát, de néhány év múlva, 1950-től Nagykállóban ismét felújították a híres táncot. Az idősebb táncosok Szabó Sándor (az *I. kottapéda* egyik énekes, s a *8–9. kép* egyik táncosa) vezetésével hagyományőrző csoportot alakítottak, és egy másik táncegyüttes is szerveződött Nagy Károly irányításával. Gyakran léptek fel Nagykállóban meg a közeli településeken, általában állami ünnepeken: április 4-én, május 1-jén, augusztus 20-án és november 7-én.²⁷ Gyermekcsoportot is létrehoztak, egyik budapesti szereplésük alkalmával 1953-ban Szóts István, a magyar filmművészet kiválósága készített róluk fényképeket a Városligetben (*4–7. kép*).²⁸ (Szócs Istvánnak 1947 után politikai okokból már nem volt lehetősége játékfilmet rendezni. Ettől kezdve néprajzi filmekben működött közre, illetőleg néprajzi fényképeket készített.) A nagykállói *Kállai Kettős Néptáncgyüttes* vezetését később hivatásos táncpedagógusok vették át. A próbák színhelye 1972-től a helyi művelődési központ lett, ahol két évente nemzetközi néptáncfesztivált is rendeznek.²⁹ Ma a *Hagyományőrző Kállai Kettős Néptánc Egyesület* honlapja ad tájékoztatást az együttes életéről, fellépéseiről.

A továbbiakban a kállai kettős dalrepertoárját vesszük számba. 1895-ben Farkas Lajos adatközlői szerint a kállai kettős a következő öt dalt foglalta magában:³⁰ 1. „Mikor felülről fuj a szél” – *Andalgószerűleg s érzéssel*, 2. „Kincsem, komám-asszony” – *Élénken s tűzzel*, 3. „Feleségem olyan jó” – *Mérsékeltén*, 4. „Az t mondják, jól mondják” – *Vontatva*, 5. Jó bort árul Sírjainé” – *Mérsékelt gyorsasággal s minden szótagot erősen kiemelve*.³¹ A kállai kettős 20. századi élete során a dalfűzér összetétele némileg módosult. Legfontosabb pillérei állandónak bizonyultak (vö. *I., 9. kotta*), így a kezdő ének, a „lassú”, és a „Kincsem, komám-asszony” szövegű gyors. (Kodály első, énekhangra és zongorára írt 1937-es kállai kettős-

²⁵ Pálfi Csaba, „A Gyöngyösbokréta története” in *Táncudományi Tanulmányok 1969–1970*, szerk. Dienes Gedeon–Maácz László (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1970), 149.

²⁶ A főszerepeket híres színészek, Páger Antal, Megyesi Mária, Csortos Gyula játszották. Nyárády 1969, 39–40.

²⁷ Nyárády, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 40.

²⁸ MTA Ft 26.062–26.114. Szóts István, *Szilánkok és gyaluforgácsok* (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 434–435.

²⁹ Harsányi Gézáne, *Nagykálló muzsikája*, 25.

³⁰ Adatközlői nem egészen egybehangzóan nyilatkoztak, voltak, akik szerint csak két részből (dalból?) állt, egy lassúból és egy frissből.

³¹ Valószínű, hogy a tempóra-előadásmódra vonatkozó jelzések nem a tánc valós karakterére, hanem az adatközlő pillanatnyi éneklésére vonatkoznak. Ratkó Lujza tánckutató szíves szóbeli közlése, melyért e helyen mondok köszönetet.

feldolgozása is mindössze ezt a két tételt tartalmazta.³²⁾ A 3–4. dal kimaradt, Farkas Lajos feltételezése szerint ezek eredetileg nem is tartoztak a kállai kettőshöz, mivel „melancholikus szláv melódiák”, melyek idegenek a „sírva vigadó magyar kedély”-től.³³ Valójában azonban nagyon is jól beleillettek a kállai kettős régebbi zenei világába, minthogy jellegzetes 18. századi dallamok az úgynevezett „Tyukodi” és a „Rákóczi” dallamcsalád köréből.³⁴ Valószínű azonban, hogy nem kötelező jelleggel, hanem csak alkalmi függelékként, esetleg egymás alternatívájaként kapcsolódtak a tánchoz,³⁵ miként a „Jó bort árul Sirjainé” kezdetű dudanóta is, mely utoljára Kodály 1928-as gyűjtésében szerepelt (5. *kotta*). Kodály följegyezte, hogy az ének „bizonytalan, ingadozó”, ami a gyengülő emlékezet, a hagyomány hanyatlásának jele. A „Nem vagyok én senkinek sem adósa” kezdetű dal – Kodály „Kállai kettős”-ének lendületes, hatásos záró dallama (vö. 11. *kotta*) – viszont a 19. századi leírásból hiányzik. Talán Farkas Lajos adatközlői elfelejtkeztek róla, mint Nyárády Mihály nyíregyházi néprajzkutató feltételezte, aki szerint a dallamot a helyi hagyomány ismeretében Toka Károly tanította be a fiataloknak az 1922-es bemutatóra.³⁶ Végül a Gyöngyösbokréta szereplési alkalmi három dalban rögzítették a kállai kettős kísérezőjét: „Felülről fúj az őszi szél”, „Kincsem, komámasszony” és „Nem vagyok én senkinek sem adósa”. 1931-től a helyi előadásokban és néhány környező falu cigányzenekarának gyakorlatában már ehhez tartották magukat, az eredeti ciklus vaskos, csúfoló szövegű és a helyi borissza asszonyokat kifigurázó 3–5. dala pedig – mely kevésbé illet közönség elé – feledésbe merült.

A kállai kettős dalai – közelebbi és távolabbi változatokban – általában más tájakon is részei a magyar néphagyománynak. Éppen a sajátos kezdő dalt, az egész produkció jellegét-hangulatát meghatározó „lassút” viszont csak Nagykállóban, illetve néhány közeli szabolcsi és Szatmár megyei faluban, és csak a kállai kettőssel összefüggésben ismerik (1. *kotta*).³⁷ Nem találjuk nyomát a 19. századi gyűjteményekben, és a korszak populáris színpadi műfajában, a népszínművekben sem. A dallam szűk földrajzi elterjedtsége és nagyfokú egyöntetősége arra vall, hogy minden bizonnyal helyi alakítás eredménye. Kialakulása feltehetőleg a kállai kettős 19. századi történetével függ össze, a dallam használati módja és zenei

³² „Lassú tánc” (Felülről fúj az őszi szél) és „Élénk tánc” (Kincsem, komámasszony). A *Gyöngyösbokréta* című kötetben jelent meg (szerk. Paulini Béla) más szerzők zongorakíséretes népdalfeldolgozásaival együtt.

³³ Farkas Lajos, „A »kállai kettős«, *Ethnographia* 6 (1895), 291. [In *Magyar táncfolklórisztikai szöveggyűjtemény I*, szerk. Karácsony Zoltán (Budapest: Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, 2004), 43–52.]

³⁴ Típuszámuk az MTA Zenetudományi Intézete gyűjteményében 13.036.0/2-3 és 16.084.0. A két dallamcsaládról ld. Domokos Mária–Paksa Katalin, „The Hungarian Folk Song in the 18th Century” *Studia Musicologica* 49, (2008/1–2), 111.

³⁵ Ratkó Lujza megalapozott föltételezése.

³⁶ Nyárády, „A nagykállóiak »Kállai kettős« tánca”, 30.

³⁷ Összesen 10 változatát gyűjtötték, ebből hatot magában Nagykállóban: *MNT XII*, no. 510–519.

tulajdonságai ugyanis a néphagyomány „spontán” életétől és stílusjegyeitől több tekintetben eltérnek. Mégsem tekinthetjük egészen egyedülálló, rokontalan dalnak, hiszen a strófa $A^5A_vA_vA_v$ formai felépítése, ereszkedő dallamvonala, a kadeneciarend és a dór hangsor nem ritkaság a régi magyar népdalok, különösen a dudánóták körében. A „Ki van borért, de soká jár” dudánóta típus egyik alcsoportja pedig a strófa valamennyi sorának magas indításával különösen közel áll tárgyalt dalunkhoz (2. *kotta*).³⁸ Az $A^5A_vA_vA_v$ felépítésű dalokban a strófa utótagjának már nincs önálló zenei mondanivalója. Ez lehetett az oka, hogy Balázs Ferenc cigányprímás Kodálynak mutató verbunkos cifrázatokkal ellátva ugyan, de féldallamként játszotta. Később háromsoros formában is gyűjtötték (3. *kotta*). A hangszeres pizzicato-manír, mely refrénszerűen zárja a dallamot, megtalálható Szabolcs-Szatmár megye és Erdély hangszeres népzenejében, például annak a maroszéki cigányzenésznek az előadásában is, akinek verbunkos dallamát Bartók a *Román népi táncok* című darabjában feldolgozta.³⁹ Sőt egy – a „Felülről fúj az őszi szél”-hez hasonló – dudánótában egy furulyás is hasonló figurákat játszott (4. *kotta*). Ugyanakkor a hangszeres figura vokális megfelelője, a hozzá énekelt „hümmögés” (staccato dúdolás) nagykállói „találmány”,⁴⁰ mely a dal játékos, évődő karakterét emeli ki, és a tánc közben szokásos, ritmikus, ujjakkal való pattogtatást⁴¹ ehhez a refrénként jelentkező zenei mozzanathoz köti. A hangszerhasználat a „Felülről fúj az őszi szél” dallam esetében kötött: az instrumentális változatok mindig hegedűn, illetőleg vonószekaron szólnak meg (esetleg cimbalommal kiegészítve), míg a rokon típusú dudánótákat dudán, furulyán, klarinéton, citerán is játsszák. Bizonyára a kállai kettős produkció jellegéből fakad, hogy a dallam hangjai nem variálódnak, csupán a zenei refrén alkalmazásában és – főként emiatt – a strófát alkotó sorok számában vannak eltérések.⁴²

A dudánóták ritmusa egyenletes negyedekben mozog „minden szótagot erősen kiemelve” (mint Farkas Lajos a „Jó bort árul Sirjainé” dalnál jelzi), mely nem alkalmazkodó pontozott ritmusokkal is keveredhet. A pontozás legtöbb esetben éles ritmus. A „Felülről fúj az őszi szél” esetében viszont éppen az ellenkezője, a

³⁸ Járdányi Pál, *Magyar népdaltípusok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), I, 138; *MNT XII*, no. 279–406.

³⁹ Lampert Vera, *Folk Music in Bartók's Compositions. A Source Catalog* (Budapest: Hungarian Heritage House, Helikon Kiadó, Museum of Ethnography, Institute for Musicology of HAS, 2008), 128.

⁴⁰ A 19. századi leírásban úgynevezett „pityegtetés”, melyet „hegedűn pizzicatóval, énekléskor pedig bizonyos dongókar szerű ümmögéssel s a hüvelyk s közép ujjak ritmikus csattogtatásával szoktak előadni.” Farkas, „A »kállai kettős«”, 289–290.

⁴¹ Vö. Karácsony Zoltán, „Egy régies szóalak (fittyent-pittyent) története és terjedése”, in *Táncstudományi tanulmányok 1992–93*, szerk. Maácz László (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1993), 130–138.

⁴² Hatsoros: $A^2A_vrefr.A^2A_vrefr.$ (Farkas, „A »kállai kettős«”, 290 = *MNT XII*, no. 519j.c). Ötsoros: $A^5A_vA_vrefr.$ (*MNT XII*, no. 519), vagy $A^5A_vA_vA_vrefr.$ (1. *kotta*, *MNT XII*, no. 511–514), vagy $refr.A^5A_vA_vrefr.$ (*MNT XII*, no. 517). Négyesoros: $A^5A_vA_vA_v$ (*MNT XII*, no. 510, 516). Háromsoros: $A^5A_vA_v+refr.$ (3. *kotta*).

nyújtott ritmus jelenik meg, illetőleg a nyújtott és éles ritmus egymásutánja, vagyis a choriambus. Ezzel a ritmussal indította a dallam valamennyi sorát Kodály 1928-as felvételén Balázs Ferenc prímás, és a többi, később gyűjtött változatban is legalább két sor elején megtalálható. Sőt a vokális változatok is mindig így kezdődnek, tekintet nélkül a szöveg prozódijára (vö. *1., 3. kotta*). Ez minden valószínűség szerint 19. századi népies divat hatása, amikor a choriambust a magyaros ritmus megtestesítőjének tekintették: előszeretettel alkalmazták a népdalgyűjtemények lejegyzői-közreadói, és a nótaszerzők, városi cigányzenekarok is terjesztették.

Míg a dallamilag rokon dudanóták sorai két 4/4-es ütemből állnak, a „Felülről fúj az őszi szél” sorai (a refrént leszámítva) három 4/4-es ütemet tartalmaznak, vagyis a strófa tripodikus felépítésű. A tripódia kedvelt a magyar népzeneben, a *negyedes alapú* tripódia azonban a régi népdalokban ismeretlen, s csupán az új népdalstílusban jött szokásba. De az új stílusban nem fordul elő a 8 szótagos sorok 4+2+2 tagolása, ami viszont jellemzője egy sor régi dudanótának, háromszor 2/4-es megoldásban.⁴³ Feltevésem szerint a „Felülről fúj az őszi szél” ritmikája az efféle, *ti-ti-ti-ti / tá-tá / tá-tá* felépítésű dudanóták ritmusának augmentációjaként értelmezhető, ami további adalékkal szolgál a dal kialakulásának történetéhez). Az augmentáció ugyanis 19. századi jelenség, és annak a stílusváltásnak a következménye, amely a táncgyományban végbement. A régi stílusú táncok 2/4-es, nyolcadoló kísérezéssel szemben a verbunkos dallamok jó részét már a negyedes alapúktetés jellemzi, ami a csárdásban egyeduralmukodóvá vált.

Míg a dudanóták különféle szövegekhez kapcsolódnak, itt a dallam egyetlen meghatározott szöveggel jár együtt, bár eleinte az első sor kissé variálódott: 1895-ben a „Mikor felülről fúj a szél”, 1928-ban a „Hidegen fújdogál a szél” változat hangzott el. 1924-ben Szabó Antal nagykállói tanító *Nyírvidek*-beli cikkében jelent meg a „Felülről fúj az őszi szél” alak, amit a nagykállóiak kötelező érvényűnek fogadtak el, és amit a maga feldolgozásában Kodály is használt. A kilenc versszakos, majd a Szabó Antal által tizenegy versszakosra kiegészített, terjengős szöveg műköltői eredete nyilvánvaló, első versszakai azonban még a folklórhagyományban gyökereznek, és ezekről 19. századi források is tudósítanak. Gyűjteményében Erdélyi János a következőt publikálta: „Felülről fordított a szél, / Zörög az akácfalevél, / Édes rózsám hová lettél, / Hogy az este el nem jöttél? / Jöttem volna nem jöttem, / Szabadulást nem vehettem, / Mással estem szerelemben, / Holtig való gyötrelmembe.”⁴⁴ Színi Károly és Limbay Elemér népdalgyűjteményében egy sirató stílusú katonanóta így kezdődik: „Felülről fordított a szél, Regimentről jött a levél”.⁴⁵

⁴³ Ld. a példatárt Kodály Zoltán, *A magyar népzene* című tanumányához, szerk. Vargyas Lajos (Budapest: Zeneműkiadó, ¹1952 – ⁶1973), no. 248–255.

⁴⁴ Erdélyi János, *Népdalok és mondák II* (Pest: Beim József, 1847), no. 393.

⁴⁵ Színi Károly, *A magyar nép dalai és dallamai* (Pest, Heckenast Gusztáv, 1865), no. 40. Limbay Elemér, *Magyar Dal-Tár I–VI* (Győr: Henniecke Rezső, 1886–1888), no. 871. *MNT X*, no. 362j.e).

Czuczor Gergely költő, aki maga is sokat merített a néphagyományból, illetőleg akinek számos verse folklorizálódott, „Aranyhalász” című versében (1837) szintén hasonló szöveget szerepeltet: „Barna leány, hova lettél? / Talán a’ verembe estél? / Nem estem én a’ verembe, / Mással estem szerelembem.”⁴⁶ A szerelmi évdés, enyelgés, összezördülés és kibékülés további részletező megfogalmazása a népszínművek romantikus világát idézi (ld. az *I. kotta* szövegét). A magyar néphagyományban az ilyen, szerepeket megjátszó, párbeszédes éneklési mód ismeretlen, jóllehet valószínű, nagy múltú tradíció áll mögötte. Az egész jelenet nem más, mint a táncnyelven kifejezett „csalogatás” verbalizálása,⁴⁷ a beleillesztett prózai megjegyzések pedig a táncszók mintáját követik.

A „Jó bort árul Sirjainé” kezdetű dal a kállai kettős hagyományos rendjében az utolsó. Így szerepel a 19. századi leírásban, és gyűjtése alkalmával Kodály is utolsóként, egy másik énekestől, s talán pótlólag vette fel (*5. kotta*). Kodály azonban vélhetően a művészi kompozíció belső logikáját követve, illetőleg ritmikái-tempóbeli megfontolásból a „Felülről fúj az őszi szél” és a „Kincsem, komámasszony” között helyezte el. A kállai kettős kezdő dalával ellentétben ez a Kodály által feldolgozott második dallam rendkívül elterjedt dudanóta, melynek 1895-ben lejegyzett változatát a dallamtípus nagyszámú népi változata hitelesíti.⁴⁸ Kodálynak azonban 33 évvel később bizonytalan dallammal adták elő, így kórusművében azt egy másik, borsosberényi variánssal helyettesítette (*6. kotta*).⁴⁹ Kodály énekese, id. Torma Károly a dallamot – mivel nem emlékezett rá pontosan – feltehetően az ugyanakkor felvett „lassúval” – a „Hidegen fújdogál a szél” kezdetű dallal – keverte össze, ami könnyen megeshetett, hiszen mindkettő hasonló dallamjárású és azonos szótagszámú. Ugyanakkor ismert tapasztalat, hogy a gyengülő emlékezetet segíthetik a felidézésben a hagyományos repertoár hasonló dallamai.⁵⁰ A „Hidegen fújdogál a szél”-ből származhat az első sor 5-ös végződése, szemben a dallamtípus 4-re érkező kadenciájával, ritmikában a choriambus, szemben a dallamtípus egyenletes negyedeivel, illetőleg éles ritmusaival, továbbá az összes dallamsor magas kezdete, mely a középkorú borsosberényi változatban csupán a második sor sajátja.⁵¹ A típus tel-

⁴⁶ Móser Zoltán, *Körülvesznek engem a dalok* (Zsámbék: A hét szabad művészet könyvtára, Duna-szerdahely: Gyurcsó István alapítvány, 2000), 36–37.

⁴⁷ A párok szemben táncolása, eltávolodása és közeledése, egymás kerülgetése és üldözése stb. A „csalogatás” megtalálható régi és új párostáncainkban: a botolóban, az ugrósban, a maroszléki forgatóban, és oldortabb formában a csárdásban. *Néptánc kislexikon*, szerk. Pálffy Gyula (Budapest: Planétás, 1997), 35.

⁴⁸ „Felment a kondás a fára” típus (Járdányi, *Magyar népdaltípusok* I, 148; *MNT* XII, no. 520–610). Szórányos dunántúli előfordulás mellett mintegy száz felföldi és alföldi variánsa ismert.

⁴⁹ Vö. Kodály *népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*, 532–533.

⁵⁰ Juhász Zoltán egy nőgrádi pásztor kiváló énekes és dudás-furulyás esetében figyelte meg, hogy az elfelejtett nótát „az emlékezetében élő aktív dallamok variánsaként kereste”. Juhász Zoltán, *A zene ősnyelve* (Budapest: Frig Kiadó, 2006), 46.

⁵¹ A „Felment a kondás a fára” dallamtípus hasonló, kvintről induló csoportja mintegy 30 dalt foglal magában: *MNT* XII, no. 587–610.

jes változat-állományában azonban gyakoribbak az oktávról, szeptimről ereszkedő sorok (7. *kotta*), tehát ez a lehetőség is belejátszhatott ennek az esetleges változatának létrejöttében. Ilyen dudanóták Nagykállóban is élhettek, ahol Kodály is lejegyzett egy ilyen jellegű, némileg modernizált, a népies műdal hatását is magán viselő változatot (8. *kotta*). Szövege *A falu rossza* című népszínműből való. A kvinten induló dudanóta dallamnak (6. *kotta*) is van színpadi múltja: Csokonai Vitéz Mihály *Karnyóné* című színdarabjában (1799) maga a címszereplő énekelt egy többé-kevésbé hasonló dallamot „Oh irtóztató nagy kétség, Oh más világi setétség” kezdetű szöveggel.⁵²

A *Kállai kettős* harmadik, „Kincsem, komámasszony” szövegű dallamának⁵³ legkorábbi kottás emléke szintén a 18. századból való, és szintén a színjátszással függ össze. A dal címe a Szegedi István-melodiáriumban – mely a protestáns kollégiumi diákság kézzel írt énekeskönyveinek egyike – „Más a Theatrumon mondandó”.⁵⁴ A dallam rövid soros, hat szótagos változata pedig latin nyelvű iskoladráma dalbetétje volt 1736-ban, Kácsor Keresztély *Amor patriae* című művében.⁵⁵ Az efféle sirató stílusú népi táncdalok divatja ebben az időben az írásos kultúrába is behatolt. 1813-ban Pálóczi Horváth Ádám is feljegyezte gyűjteményébe,⁵⁶ ő már a *Kállai kettős*ből ismert szöveggel: 1. versszaka: „Nem vagyok én beteteretereteteg...”, 2. versszaka: „Kincsem Kató ángyogyorogyorogyogyom...” A 19. századi nemzeti romantika méginkább emelte a dal népszerűségét. Természetesen népszínműben is szerepelt – *A vén sasban*⁵⁷ –, továbbá bekerült az 1820-as Keszthelyi-kéziratba, Almási Sámuel 1834-es népdalgűjteményébe, valamint egy sor hangszeres kiadványba.⁵⁸ Ha pedig egy jó évszázadot előre lépünk, akkor a „Kincsem, komámasszony”-t a Szegedi Szabadtéri Játékok színpadán Kodály *Háry János*ának egyik szereplőjétől, Marci kocistól hallhatta a közönség a daljáték 1938-as előadásán. De ez csak egyszeri ötlet volt, a betétdal szerepeltetése a dalműben nem állandósult.⁵⁹ Ami pedig a „Kincsem, komámasszony” népzenei életét illeti, a Dunántúlon, Felföldön és az Alföld észak-keleti felén találták meg a gyűjtők mint csárdást, „kanászos nótát” vagy lakodalmi dalt, összesen húsz változatban.⁶⁰ Egy nagykállói variánsát Vas Jánostól idézzük, aki – mint Gyöngyösbokréta-tag – gyakran énekelte-táncolta a kállai kettős színpadi előadásain (9. *kotta*). A kállai kettős dalainak belső összetartozását erősíti, illetőleg kölcsönhatását mutatja, hogy a „Kincsem, komámasszony” oktávról kvintre

⁵² Kodály-Rend 5140. Vö. még Hovánszki Mária, „Csokonai-dallamok» és forrásaik”, *Magyar zene* 3–4 (2006), 475.

⁵³ *MNT X*, no. 453.

⁵⁴ *MNT X*, no. 458j.b). Háromsoros felépítését bizonyára az alkalmi szövegnek köszönhetette.

⁵⁵ *MNT X*, no. 442j.b). Népi változatai: *MNT X*, no. 438–442.

⁵⁶ *MNT X*, no. 458j.c).

⁵⁷ Kodály-Rend 23.592.

⁵⁸ Történeti előfordulások: *MNT X*, 1029–1030.

⁵⁹ Breuer, *Kodály-kalauz*, 265.

⁶⁰ *MNT X*, CXIII. típus.

érkező első sora, sőt még a második sor eleje is a „Felülről fúj az őszi szél” elejéhez hasonlít (vö. *1. kotta*). A két dal rokonságával magyarázható, hogy a geszterédi banda a „Felülről fúj...” után a „Kincsem, komámasszony”-t az alaphangra lefutó második sorral játszotta, ami az előző dallam jellemzője. A strófák formai felépítése is hasonló, amennyiben az utótagnak már nincs új, önálló zenei tartalma (*10. kotta*).

A „Nem vagyok én senkinek sem adósa” kezdetű népdal Kodály *Kállai kettősé-*nek harmadik tételében, a „Kincsem, komámasszony” fináléjaként szólal meg. A művet lezáró dal az előző dallam közeli rokona, valószínűleg leszármazottja: a második sor közepétől végig megegyeznek, és néha még szövegük között is átjárás mutatkozik. A „Nem vagyok én senkinek sem adósa” dallamtípust⁶¹ három népzenei dialektusban találták meg a gyűjtők: a Dunántúlon, a Felföldön és az Alföldön, összesen mintegy harminc változatban. Figyelemre méltó, hogy – mint viszonylag újabb alakulat – a régiesebb hagyományú Erdélyben és Moldvában azonban nem ismert. Ezzel összhangban a dal 18. századi forrásokban sem fordul elő, viszont a 19. század közepén egyszerre seregestől áll előttünk: 1850–55 között három népszínműben, Szerdahelyi *Bányarém* (1850),⁶² Doppler *Nagyapó* (1851) és Böhm Gusztáv *Huszárcsiny* című művében (1855-ben)⁶³ is szerepelt (*11. kotta*). Helyet kapott továbbá az 1850 körül publikált *Makói csárdás* című kiadványban is.⁶⁴ Innét ismerte meg Liszt Ferenc, akinek zeneszerzői fantáziáját az egyszerű zongoraletét megragadta, és *Ungarischer Romanzero* című, máig kiadatlan művének egyik darabjaként feldolgozta.⁶⁵ Elképzelhető, hogy koncertpódiumon, közönség előtt is játszotta, s így a dallamot szélesebb, nemzetközi nyilvánosság felé is közvetíthette.

A kállai kettősnek még egy feldolgozásáról kell említést tennünk. Ligeti György, mint fiatal zeneszerző, szintén írt egy ilyen című darabot 1951-ben.⁶⁶ Az a cappella vegyeskari kompozíció alapján két dalból építkezik: indítása az emblematikus „Felülről fúj az őszi szél”, folytatása a „Nem vagyok én senkinek sem adósa”. Ez utóbbi dalba azután beillesztette még egy népies műdal első felét is (megismételve), mintegy dúr jellegű közjátékként.⁶⁷

⁶¹ Járdányi, *Magyar népdaltípusok* I, 104.

⁶² Kodály-Rend 12.853.

⁶³ Kodály-Rend 12.830, vö. *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*, 536.

⁶⁴ Limbay Elemér pedig népdalgűjteményében, a *Magyar Dal-Album*ban, illetőleg a *Magyar daltár*ban publikálta az 1870-es, 80-as években.

⁶⁵ Liszt-kézirat a bayreuthi Wagner-emléktárban, vö. Papp Géza, „Liszt ismeretlen verbunkosátiratai”, *Magyar zene* 28 (1987), 173–188. Köszönet illeti Domokos Máriát, aki erre az összefüggésre felhívta a figyelmemet.

⁶⁶ 1952-ben jelent meg a Zeneműkiadónál. Kerékfy Márton „Köznyelv és eredetiség Ligeti György vokális népzenei feldolgozásaiban (1945–56)” című előadásában tett róla említést a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság „Népzene és zenetörténet” témájú VII. tudományos konferenciáján.

⁶⁷ Ld. a 62–73. ütemeket. Vö. Kerényi György, *Népies műdalok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 35.

A népdalvariánsok, valamint a szabolcs-szatmári hangszeres népzenei gyakorlat ismeretében alakította ki *Kállai kettős* című műsorszámát az 1970–80-as évek népzenei „újhulláma” kapcsán ismertté vált, a táncházmozgalom köréből indult és nemzetközi hírnévre szert tett Muzsikás együttes. Kodály és Bartók zeneszerzői életműve előtt tisztelegő előadásuk a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémián 2003-ban már a darab 21. századi történetéhez tartozik.⁶⁸ A kis- és nagykállói néptáncgyűjtés filmfelvételeire támaszkodva pedig lehetőség nyílt újabb, néprajzilag megalapozottabb koreográfiák készítésére. Ilyent tekinthetett meg a közönség többek között egy washingtoni hangversenyen 2001-ben, amikor Kodály *Kállai kettősének* hegedű-zongora változatát adták elő egy táncos pár közreműködésével.⁶⁹ Ugyancsak Kodály művére készített koreográfiát Tímár Sándor a budapesti *Csillagszemű Táncegyüttes* 15 éves fennállásának jubileumi műsorára 2007-ben.

A néphagyomány és a magaskultúra hullámzásában immár csaknem háromszáz éve hol itt, hol ott bukkannak fel a kállai kettős dallamai. Ezek a dallamok a magyar néphagyomány szerves részei, sőt sokkal mélyebben gyökereznek abban, mint amit az eddigi példáink sejtetni engedtek: előzményeik ugyanis feltehetően a zenei őstörténetbe nyúlnak vissza. Sárosi Bálint Kodály *Kállai kettősét* a 19. századot idéző darabként méltatja, ugyanakkor megállapítja, hogy a dallamok gyökerei a 19. századnál messzibb múltba vezetnek.⁷⁰ A dudanóták és a sirató stílusú dalok népzenei keleti örökségéből, annak belső továbbfejlődéséből jöttek létre.⁷¹ Dobszay László az efféle sirató stílusú táncdallamokról írja, hogy „kétségkívül nem 19. századi szerzemények, hanem egy ősi stílus újabb alakváltozásának eredményei”.⁷² Fennmaradásukat a közösség igénye biztosította, és annak változása befolyásolta. A 18–19. századi források ablakot nyitnak ennek a láthatatlan folyamatnak egy késői szakaszára, amelyet a népdalváltozatok feltérképezésével és elemző vizsgálatával érthetünk meg a maga összetettségében. A kállai kettős dalai a 18–19. századi alkalmi vagy néhány évtizedre terjedő színrelépések után Kodály Zoltán művében kaptak időtálló, nemesveretű keretet. Így a magyar zeneművészet egyik legnépszerűbb darabjaként, a nemzeti kánon részeként találták meg helyüket. A kállai kettős élete azonban még manapság is többszintű. Kodály műve nem szorította ki a nagykállóiak hagyományos produkcióját sem (8–9. kép), amelynek hatását a legújabb falusi *revival* törekvésekben és a városi táncházmozgalom repertoárjában is felismerhetjük.

⁶⁸ Vö. *Muzsikás és Sebestyén Márta a Zeneakadémián* [CD kiadvány], Muzsikás, 2003.

⁶⁹ Játszott Szabadi Vilmos és Jandó Jenő, táncolt Tóth Ildikó és a koreográfus Farkas Zoltán.

⁷⁰ Sárosi Bálint, „A 19. század Kodály zeneműveiben”, in *Kodály Zoltán és tanítványai*, szerk. Berlász Melinda (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2007), 90–91.

⁷¹ Vargyas Lajos, „A magyar zene őstörténete”, in *Magyarország zenetörténete I*, szerk. Rajeczky Benjamin (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 41–46, 47–50; Vargyas Lajos, „A népdal fejlődése a 16–17. században”, in *Magyarország zenetörténete II*, szerk. Bárdos Kornél (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 340–345.

⁷² Dobszay László, *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 278.

Példatár

$\text{♩} = 104$

Nő: 1. Fe - lül-rül fúj az ő - szi szél,
 Zö - rög a fán a fa - le - vél.
 Ketten: - U - gyan, ba-bám, ho - vá let - tél?
 Már két es - te el nem jöt - tél!
 Nő: Hm-hm-hm-hm-hm, hm-hm-hm-hm-hm.
 Férfi: Ja - ti - ta - ti - tom, ja - ti - ta - ti - tom.

Nő: 2. Már két este el nem jöttél,

Talán a verembe estél.

Férfi: – Nem estem én a verembe,

Ø Véled estem szerelembem.

Jatitatitom, jatitatitom.

3. Véled estem szerelembem,

Tudod, kedves vagy szívemben.

Nő: – De te engem nem szerettél,

Férfi beszédhangon közbeszólva: *dehogyan nem, nagyon is.*

Nő: Csak éppen hogy kecsgettél.

Hm-hm-hm-hm-hm, hm-hm-hm-hm-hm.

4. Ugyan, mondd meg, mit gondoltál,

Mikor vélem elindultál.

Férfi: – *d* Nem gondoltam én egyebet,

Kapok csókot, nemcsak egyet.

Jatitatitom, jatitatitom.

Nő: 5. – Tegnap este mentem lesbe,

(Ø) Valaki ült az öledbe.

Férfi: – Akárki ült az ölembem,

de Csak te voltál a szívemben.

Nő: 6. – Csalfa voltál, az is maradsz,
Csak magadra haragítasz.
Pedig könnyen vigasztalhatsz,
Ha megölelsz, megcsókolhatsz.
Hm-hm-hm-hm-hm, hm-hm-hm-hm-hm.

Férfi: 7. – Még fittyet hány nékem lelke,
Amijóta üresð zsebem.
ð Még elfordul tőlem kincsem,
Pedig ő tart a bilincsen.
Jatitatitom, jatitatitom.

8. Sem kötője, sem szoknyája,
Csak a sápadt két orcája.
de Mégis csak azt mondogatja,
Szeret is, nem is, ihajja!
Jatitatitom, *d* jatitatitom.

Nő: 9. – Ne gúnyolódj ojan hetykén,
Szeret nálad különb legény.

Férfi: – Harag szülte, nem a szívem,
s Bocsássál meg, édes kincsem!
Jatitatitom, ð jatitatitom.

Nő: 10. – Megbocsátok, kedves rózsám,
Ha hú maradsz mindég hozzám.

Férfi: – A templomban szent esküvel
Kötlek össze életemmel.
d Jatitatitom, *d* jatitatitom.

Nő: 11. – Addig, rózsám, innen nem mégy,
Míg ez a gyertya jel nem ég.

Férfi: A másik is mindjárt elég,
A szerelem mégsem elég.
d Jatitatitom, jatitatitom.

1. kotta. *Nagykálló* (Szabolcs megye), Boros Ferencné Pál Piroska (29 éves), P. Szabó Sándor (58 éves).
Gyűjtötte Paulovics Géza 1960-ban. (*MNT XII*, no. 169. „Feliülről fúj az őszi szél” típus 512.)

Poco rubato ♩ = cca 132

El - mēnt Si - mon disz - nót lop - ni,
De nem tu - dott lo - póz - kod - ni.
El - mēnt, el - mēnt há - lá - lá - rá,
Vá - sás Já - nos tá - nyá - já - rá.

2. kotta. *Csoltó* (Gömör és Kis-Hont megye), Giczei János (79 éves). Gyűjtötte Sárosi Bálint 1963-ban. *MNT XII*, no. 297. (*MNT XII*, no. 167. „*Ki van borért, de soká jár*” típus 297.)

♩ = cca 108

(hangszeres együttes)

3. kotta. *Szatmárköritő* (Szatmár megye), Varga István (53 éves) és zenekara: Horváth Árpád (45 éves) tercprímás, Varga Béla (32 éves) brácsás. Kísérőritmus: *lassú dúvó*. Gyűjtötte Bacskai Katalin, Borbély Jolán, Domokos Mária, Lányi Ágoston, Martin György, Pálffy Gyula, Pesovár Ferenc, Sztanó Pál, Vargyas Lajos, 1972. Lejegyezte Tari Lujza. Budapesti táncfilmzés során készült felvétel: MTA Ft 781. (*MNT XII*, no. 169. „*Felülről fúj az őszi szél*” típus 518.)

♩ = 160

(furulya)

4. kotta. *Bükkszék* (Heves megye), Pozsik István (66 éves). Gyűjtötte Sárosi Bálint 1961-ben. A gyűjtő kérdésére, hogy előadásmódjával mit utánozott, Pozsik István a következőket válaszolta: „Hát a dudanótát. Annak az alapja az egész! Nem csak utánozzuk alsó hangon, az egész alap abba' van. Mer' verbunk.” (MNT XII, no. 167. „*Ki van borért, de soká jár*” típus 283A.)

♩ = 69

Jó bort á - rúl Sir - ja - i - né, (?)
 Ott ku-co-rog a vén Dúzs - né,
 A - rany - cse - csű E - cse - di - né,
 Gö - dény - tor - kú Nagy Bé - ni - né.

5. kotta. *Nagykálló* (Szabolcs megye), id. Torma Károly (71 éves). Gyűjtötte Kodály Zoltán 1928-ban. Kodály Archívum Ms.mus. 279. (MNT XII, no. 167. „*Ki van borért, de soká jár*” típus 300.)

♩ = 138

Ke - rek az én szű - röm aly - lya,
 Pi - ros se - lem - mel ki - var - va.
 Ma-gam - ról ha lē - vet - kē - zēm,
 Szű - röm fe - jem a - lá tē - szēm.

2. Zöld a pázsit, megnyólt a fű,
 Az én rózsám kökényszemű.
 Jaj, a szívem, fáj a szívem,
 Ugyan ki gyógyít még engem?

3. Máris, gazda, éggy icce bort,
 Frissen, akit most fölmarkolt.
 Torkomonn akadt a bánat,
 Hagy öntsem le, mert föltámadt.

6. kotta. *Borsosberény* (Nógrád megye), Kós József (49 éves). Gyűjtötte Lajtha László 1937-ben.
 (MNT XII, no. 170. „*Felment a kondás a fűre*” típus 595A.)

Poco rubato ♩ = cca 100

Ke - rék a k - kőr - tē - fa - lē - vél,
 A szép asz - szon szé - pet ne - vől.
 Ládd, én mi - jó - ta fel - nyöt - tem,
 Min - dig a sszé - pet sze - ret - tem.

7. kotta. *Bélapátfalva* (Heves megye), Nagy Lászlóné Lőrinc Mária (60 éves).
 Gyűjtötte Szendrei Janka 1964-ben. (*MNT XII*, no. 171. „*Igyunk egyet, nagyot, hosszút*” típus 570.)

Én va - gyok a fa - lu ros - sza,
 Csak en - gem u - gat a ku - tya.
 Más is van még a fa - lu - ba,
 Mégsem u - gat - ja meg, haj, a ku - tya.

8. kotta. *Nagykálló* (Szabolcs megye), Torma István (45 éves). Gyűjtötte Kodály 1928-ban.
MNT XII, no. 572. (*MNT XII*, no. 170. „*Felment a kondás a fára*” típus 572.)

$\bullet = 152$

Kin - csem, ko-mám-asz - szo-szá-ro-szá rossz asz-szony,
 Adj egy ma-rok-nyi len - cse - len - cse - len - cse-csét,
 Me - jért ci-gány-asz - szo-szá-ro-szá rossz asz-szony
 Mond-jon jó sze-ren - cse-cse-re-csé - re-cse-csét.

9. kotta. *Nagykálló*, Vas János (73 éves). Gyűjtötte Alföld Boruss István 1975-ben. Lejegyezte Lázár Katalin. (MNT X, no. 113. „Kincsem, komdasszony...” típus 444.)

$\bullet = 160$

(hangszeres együttes)

10. kotta. *Geszteréd* (Szabolcs megye). Játszotta a helyi banda. Gyűjtötte Bacskai Katalin, Martin György, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Polónyi Péter, Vargyas Lajos 1955-ben. Lejegyezte Paksza Katalin. Filmfelvétel kísérőzenéje: MTA Ft 281. Közvetlenül a „Felülről fúj az őszi szél” dallam után hangzott el. (MNT XII, no. 516j.)

Doppler: Nagymű N° 13.
Nemz. Sím. Kézírt.
Kéziratban gyant.
1851

Nem vagyok én senkinek is adósa, adósa

1) mig ennek él apja, anyja s'öregelbik apósa,

2) 3) és fél + kutyja fél mig a napam, ipam él,

1) 2) 3) " " " " " " " " " " " "

Böhm G. Hunarcsing 1855. N° 13.

1) migd' én fehéresem kedvesem, (desanya, megamatar) apja anyja
(sic)

2) 3)

11. kotta. Kodály-Rend 12.830.

1. kép. „Kállai kettős” a Magyar Állami Népi Együttes előadásában. A *Hagyomány és korszerűség* című könyvből. Szerk. Sebő Ferenc. (Budapest: Hagyományok Háza, 2003.)

2. kép. Táncospár a bemutató előadáson. *A Magyar Állami Népi Együttes* című könyvből. A kötet szerzői László Gulyás, Dezső Létai, László Amác, Miklós Rábai, Gyula Várady, a felvételeket készítette Péter Korniss valamint az MTI FOTO munkatársai (Budapest: Corvina Kiadó, 1974).

3. kép. A „kállai kettős” 1926-os nagykállói előadása alkalmából készített fotó, Csépany Jenő nyíregyházi fényképész felvétele. Kodály az első sorban balra a második, házigazdája, Görömbei Péter lelkész középen, hátul Balázs Ferenc primás egy zenésztársával.

4–7. kép. Nagykállói gyerekek a Városligetben. Szőcs István felvétele, 1955. MTA Ft.

8–9. kép. Kállai kettőst táncol Toka Menyhért és felesége, valamint P. Szabó Sándor és Szűcs Erzsébet a nagykállói gimnázium udvarán. Fényképezte Martin György, 1955. MTA Ft.

KATALIN PAKSA

Stage and Folk Tradition in the History of the “Kállai kettős”
[Couple Dance of Kálló]

Zoltán Kodály's *Kállai kettős* [Couple Dance of Kálló] was premiered by the Hungarian State Folk Ensemble's groups of singers, instrumentalists and dancers in Budapest in 1951, during the Stalinist period. Kodály's work was not the first in which the folksongs arranged in it were first presented to the more cultivated public. In the peculiar fluctuation of folk tradition and high culture these songs have cropped up here and there in the past three hundred years or so. In the history of the folksongs that can be documented by historical records, traces of 18–19th century stage productions can also be found. The paper examines the folksongs of the choral work from two different angles: how they were connected to the stage and how they were embedded in the folk music tradition with their variants. The *Kállai kettős* has a double role even today: while Kodály's work is part of the national canon, it has not squeezed out the traditional productions of the revivalists of Nagykálló, the effect of which can be discerned in the light of contemporary revival endeavours as well as of the dance house movement.

